

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.7>**Л. Г. Остапчук***orcid.org/0000-0003-0515-0000**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України*

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя зумовлена багатьма чинниками. По-перше, розвиток правової системи будь-якої держави невід'ємно пов'язаний із історичними процесами, які визначають основні принципи організації та функціонування правосуддя. Пізнання історії конституційного регулювання дає можливість зрозуміти витоки сучасних інститутів правосуддя, їх еволюцію та вплив на формування правових норм, які регулюють діяльність судової влади сьогодні.

По-друге, аналіз історичного розвитку конституційного регулювання правосуддя дозволяє виявити системні проблеми та недоліки, які виникали на різних етапах формування правової системи. Що, в свою чергу, сприяє уникненню помилок минулого та вдосконаленню сучасної правової системи. Розгляд історичних аспектів правосуддя також допомагає зрозуміти роль судової влади в контексті різних політичних режимів та соціальних змін, що є важливим для забезпечення стабільності та незалежності судів у сучасних умовах.

По-третє, актуальність теми обумовлюється потребою в порівняльному аналізі національного досвіду конституційного регулювання правосуддя з досвідом інших держав. Історико-правовий підхід дозволяє виявити спільні тенденції та відмінності в розвитку судових систем, що є важливим у контексті запозичення найкращих практик та впровадження їх у національне законодавство.

По-четверте, у контексті сучасних викликів, пов'язаних з реформуванням судової системи, важливою є роль історико-правових досліджень для обґрунтування необхідності збереження або зміни тих чи інших елементів правосуддя. Такий підхід дозволяє забезпечити спадковість правових традицій та гарантувати ефективність конституційного регулювання судової системи на майбутнє.

Таким чином, для української правничої науки питання конституційного регулювання правосуддя у його історико-правовому вимірі є доволі актуальним та потребує системного пізнання.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення наукових джерел за предметом дослідження дозволяє стверджувати, що проблематика історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя в Україні досліджена на різних рівнях, однак її опрацювання залишається актуальним у контексті сучасних викликів, що стоять перед правовою системою країни.

Становлення та розвиток правосуддя в Україні та закріплення інституту правосуддя в конституційних актах вивчали такі вітчизняні вчені як С. Головатий, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, В. Лемак, В. Пекарчук, М. Савчин, О. Спінчевська, О. Ярмиш та ін.

Значна увага в наукових дослідженнях приділяється вивченню етапів розвитку конституційного регулювання правосуддя, починаючи з часів Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, закінчуючи сучасними конституційними змінами незалежної України. Історико-правові праці зосереджуються на аналізі ключових документів та правових актів, що закладали основи судочинства на різних історичних етапах. Дослідження цього періоду дозволяють виявити певні закономірності та вплив історичних подій на формування правової свідомості та судової системи.

Особливої уваги заслуговують роботи, що стосуються радянського періоду, коли відбулася радикальна зміна правових підходів до організації судової влади. Цей період в історії правосуддя України відзначається централізацією та підпорядкуванням судової системи партійним органам, що значно вплинуло на подальший розвиток правосуддя в незалежній Україні [1, с. 135–136].

Важливим аспектом сучасних досліджень є аналіз наслідків цього періоду для становлення незалежної судової влади та пошук шляхів для подолання негативної спадщини.

Сучасні українські науковці активно працюють над поглибленням досліджень у цій сфері, зокрема, аналізують вплив міжнародного права та європейських стандартів на конституційне регулювання правосуддя в Україні. Важливе місце займають праці, присвячені реформуванню судової системи в умовах євроінтеграції та

пошуку шляхів вдосконалення конституційного регулювання.

Водночас, слід відзначити, що наукові дослідження історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя часто мають фрагментарний характер. Багато питань залишаються недостатньо вивченими, зокрема, проблематика розвитку судової влади в періоди державних змін та політичних трансформацій, які впливали на конституційні основи правосуддя. Крім того, недостатньо досліджено порівняльний аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні та інших європейських країнах, що міг би дати більш глибоке розуміння загальних тенденцій та національних особливостей. Фактично невивченими залишаються зміни у конституційному регулюванні правосуддя протягом останніх десяти років.

Отже, стан опрацювання проблематики історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя в Україні свідчить про наявність значного масиву досліджень, але також вказує на необхідність подальшого розвитку цієї наукової галузі для забезпечення повноти та системності знань про історичні витоки та еволюцію судової влади в Україні.

Метою статті є історико-правовий аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні. При цьому, зважаючи на об'ємність піднятої проблематики основна увага буде зосереджена на положеннях, що були внесені до конституційного інституту правосуддя, закріпленого у Конституції України 1996 року.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні відображає складний процес розвитку судової влади та її конституційного закріплення з моменту прийняття Конституції України 1996 року до сучасності.

Наголосимо, що визначаючи стан опрацювання проблематики, ми вказали на те, що ця тематика перебуває в центрі уваги науковців та різноманітні її аспекти висвітлені у наукових працях. Водночас, у нашому дослідженні ми не будемо розглядати генезу конституційно-правового регулювання правосуддя, починаючи з часів Київської Русі. Не розглядатимемо і період радянської державності, зважаючи на формальний характер радянських конституцій, положення яких не були реалізованими і які виконували роль демократичного «фасаду». «Фіктивні, або фасадні конституції – це конституції, тексти яких не тільки за формою, а й часто за змістом важко відрізнити від справжніх конституцій. Проте їхні положення не реалізують у реальному житті, оскільки їх нічим не гарантують. Такі конституції ухвалюють лише для збереження фасаду політичного режиму» [2, с. 76].

Юридичний позитивізм розглядає Конституцію як формальний акт державної влади, який потребує деталізації в інших законах. Проте, більш глибокий аналіз показує, що Конституція є результатом суспільного договору та виражає волю народу, тобто має глибше суспільне значення, ніж просто формальний документ [3, с. 49].

Доречно вказати, що таке розуміння Конституції України викладено і у рішенні Конституційного Суду України: «Конституція України ... за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу [4].

Конституція 1996 року стала ключовим нормативно-правовим актом, який визначив основні засади організації та функціонування судової влади в Україні. Вона закріпила принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, проголосивши незалежність судової влади як одну з основ демократичної правової держави. Судову систему було визначено через систему судів загальної юрисдикції та інститут конституційної юстиції – Конституційний Суд України [5].

Водночас, історія конституційного регулювання правосуддя після 1996 року була позначена численними змінами, спрямованими на реформування судової системи. У 2004 році були внесені зміни до Конституції в рамках політичної реформи, які майже не вплинули на повноваження судової влади [6].

Зміни 2010 року, після скасування політичної реформи, повернули попередню модель влади [7].

Закон щодо відновлення дії положень Конституції, що був прийнятий у 2014 році стосувався окремих аспектів правосуддя (хоча в існуючий на той час редакції Основного закону йшлося про окремий розділ – прокуратуру) [8].

Особливо важливими (зважаючи на предмет нашого дослідження) були зміни до Конституції 2016 року в частині правосуддя, які стали ключовими для судової реформи. Вони передбачали новий підхід до судової системи, зокрема, створення Вищої ради правосуддя, яка отримала розширені повноваження у питаннях призначення, дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів [9]. Наголосимо на тому, що на відміну від Вищої ради юстиції, Вища рада правосуддя позбулась політичного контексту (в аспекті формування та складу), а спосіб її формування ураховує самоврядність правової спільноти.

Оцінюючи значення цих змін, слід вказати наступне. Деполітизація Вищої ради правосуддя та посилення її незалежності сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи. Незалежна та професійна Вища рада правосуддя сприяє підвищенню якості правосуддя шляхом ефективного управління суддівським корпусом. Реформа правосуддя у цій частині є кроком до гармоніза-

ції українського законодавства з європейськими стандартами у сфері правосуддя.

Таким чином, перетворення Вищої ради юстиції на Вищу раду правосуддя було важливим кроком на шляху реформування судової системи в Україні. Ці зміни спрямовані на забезпечення більшої незалежності та підзвітності судової гілки влади, а також на підвищення довіри громадян до суду.

Як наслідок, було запроваджено нові вимоги до суддів, включаючи обов'язкову переатестацію та декларування доходів. Ці зміни стали відповіддю на суспільний запит щодо забезпечення незалежності та доброчесності судової влади.

Не можемо не вказати і на закріплення у тексті Конституції України (аналізованим Законом) наступного положення: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» [5]. Цей припис набув особливого значення після повномасштабного вторгнення російської держави. Так, 21 серпня 2024 року прес-служба українського парламенту повідомила про ратифікацію Римського статуту. «За інформацією парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, важливість ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду обумовлена тим, що головним міжнародно-правовим інструментом на шляху до притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців є Міжнародний кримінальний суд» [10] – зазначається у повідомленні.

Окрім вказаного, не можемо не звернути увагу і на перенесення норм, що регулюють діяльність прокуратури до розділу «Правосуддя», що є важливим кроком у конституційній еволюції правової системи України. Цей крок відбувся внаслідок змін до Конституції України у 2016 році, спрямованих на модернізацію правосуддя та забезпечення відповідності національної системи міжнародним стандартам.

До внесення цих змін прокуратура в Україні мала значно ширші функції, зокрема здійснювала загальний нагляд за дотриманням законів, що було характерним для радянської моделі. Однак, у процесі демократизації та впровадження принципів верховенства права виникла необхідність перерозподілу повноважень між органами державної влади. Перенесення норм щодо прокуратури до розділу «Правосуддя» символізувало зміну її функцій та наближення до європейських стандартів.

Це також важливий крок для посилення незалежності прокуратури, оскільки закріплення її функцій саме у сфері правосуддя допомагає уникнути політичного впливу на орган, що виконує важливі завдання у забезпеченні верховенства права.

Згадаємо також закріплення у розділі «Правосуддя» норм про адвокатуру (ст. 131-2). Включення адвокатури до цього розділу підкреслює значущість інституту правової допомоги в системі правосуддя та його безпосередній зв'язок із забезпеченням права на справедливий суд.

Це закріплення відображає основну роль адвокатури – захист прав і свобод людини та громадянина в процесі правосуддя. Стаття 131-2 визначає, що виключно адвокат має право на здійснення захисту в кримінальних справах, а також представництва інтересів у судах в інших видах судочинства. Це посилює професійний рівень правової допомоги, оскільки адвокатська діяльність передбачає суворі кваліфікаційні вимоги та дотримання професійної етики.

Важливим аспектом є те, що закріплення норм про адвокатуру в Конституції створює додаткові гарантії незалежності цього інституту від державних органів, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню об'єктивності та неупередженості судового розгляду.

Додамо, що у період 2019–2024 років процес реформування правосуддя продовжувався, що зумовлено як внутрішніми політичними змінами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з війною та міжнародними зобов'язаннями України. Зокрема, були внесені подальші зміни до законодавства, які спрямовані на посилення ролі судової влади у захисті прав людини, забезпечення доступності та прозорості правосуддя.

Висновки. Таким чином, історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні відображає поступовий процес розвитку судової влади, який супроводжувався численними реформами. Цей процес відображає прагнення до утвердження принципів верховенства права, незалежності судової влади та її адаптації до сучасних викликів. Закріплення статусу прокуратури в межах системи правосуддя підкреслює її роль як частини судового процесу, що відповідає за забезпечення законності та справедливості, але не втручається в інші сфери державного управління. Закріплення адвокатури в розділі «Правосуддя» підкреслює її роль у забезпеченні захисту прав людини, незалежності правової допомоги та справедливості судового процесу в Україні.

Література

1. Юлдашев С.О., Демченко С.Ф. Етапи у реформуванні судової системи України. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 133-144.
2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І Козюбри. Київ: Ваіте, 2021.
3. Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Конституційне право. Частина 1. Дніпро: Середняк Т.К., 2023. 128 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша

Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

6. Про внесення змін до Конституції України. Закон України від 8 грудня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

8. Про відновлення дії окремих положень Конституції України. Закон України від 21 лютого 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 11. Ст. 143.

9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

10. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. URL <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>

Анотація

Остапчук Л. Г. Конституційне регулювання правосуддя: історико-правовий аспект. – Стаття.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю розуміння витоків сучасних інститутів правосуддя, виявлення системних проблем минулого та порівняльного аналізу з досвідом інших держав. Мета дослідження – історико-правовий аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні.

У статті досліджено історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні з 1996 по 2024 роки. Зазначається, що хоча тема вже висвітлювалася в наукових працях, дослідження зосереджене саме на періоді після прийняття Конституції 1996 року.

Розглядається значення Конституції 1996 року, яка закріпила основні принципи організації судової влади, зокрема поділ влади та незалежність судів. Аналізуються конституційні зміни 2004, 2010 та 2014 років, які незначно вплинули на судову систему.

Особливу увагу приділено реформам 2016 року, які включали створення Вищої ради правосуддя, деполітизацію цього органу та посилення незалежності судової влади. Підкреслюється перенесення норм про прокуратуру до розділу «Правосуддя», що відображає зміну її функцій та наближення до європейських стандартів. Також акцентується на закріпленні в Конституції норм про адвокатуру. Згадується ратифікація Римського статуту в 2024 році, що має важливе значення для притягнення до відповідальності воєнних злочинців.

Резюмовано, що історичний розвиток конституційного регулювання правосуддя в Україні – це пошук оптимальних моделей судової системи, які б відповідали сучасним викликам та забезпечували ефективний захист прав і свобод громадян. Реформи судової

системи були спрямовані на утвердження принципів верховенства права, забезпечення незалежності судів та адаптацію судової системи до вимог часу. Закріплення статусу прокуратури в межах системи правосуддя підкреслює її роль як частини судового процесу, що відповідає за забезпечення законності та справедливості, але не втручається в інші сфери державного управління. Закріплення адвокатури в розділі «Правосуддя» підкреслює її роль у забезпеченні захисту прав людини, незалежності правової допомоги та справедливості судового процесу в Україні.

Ключові слова: верховенство права, нормативно-правове забезпечення, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Summary

Ostapchuk L. H. Constitutional regulation of justice: historical and legal aspect. – Article.

The urgency of the topic is stipulated by the necessity to understand the origins of modern institutions of justice, identify systemic problems of the past and comparative analysis with the experience of other states. The purpose of the study is a historical and legal analysis of the constitutional regulation of justice in Ukraine.

The article examines the historical and legal aspect of the constitutional regulation of justice in Ukraine from 1996 to 2024. It is noted that although the topic has already been covered in scientific papers, the study is focused on the period after the adoption of the 1996 Constitution.

The significance of the Constitution of 1996, establishing the basic principles of the judicial power organization, in particular the separation of powers and the independence of courts, is considered. The constitutional changes of 2004, 2010, and 2014, having a minor impact on the judicial system are analyzed.

Special attention was paid to the reforms of 2016, which included the establishment of the Supreme Council of Justice, the depoliticization of this body and the strengthening of the independence of the judiciary. The transfer of the regulations on the prosecutor's office to the "Justice" section, which reflects the change in its functions and approaching to European standards, is emphasized. Emphasis is also placed on enshrining the norms on advocacy in the Constitution. The ratification of the Rome Statute in 2024 having vital sense for the prosecution of war criminals is mentioned.

It is summarized that the historical development of the constitutional regulation of justice in Ukraine is a search for optimal models of the judicial system that would meet modern challenges and ensure effective protection of the citizens' rights and freedoms. Reforms of the judicial system were aimed at establishing the principles of the rule of law, ensuring the independence of courts and adapting the judicial system to the requirements of the times. Enshrining the status of the prosecutor's office within the justice system emphasizes its role as part of the judicial process, which is responsible for ensuring legality and justice, but does not interfere in other areas of public administration. Enshrining the legal profession in the "Justice" section emphasizes its role in ensuring the human rights protection, the independence of legal aid and the fairness of the judicial process in Ukraine.

Key words: rule of law, normative and legal provision, justice, judicial reform, judiciary.